

Polscy liberałowie gospodarczy wobec polityki ekonomicznej rządu w latach 1935–1939. Wybór problematyki

JEL classification: K 10, K 19, N00, N03

Słowa kluczowe: II Rzeczpospolita, cykl koniunkturalny, obóz rządzący, reforma, koncepcje, polityka gospodarcza

Keywords: the Second Republic, business cycle, the ruling camp, reform, concepts, economic policy

Abstrakt: Artykuł przedstawia koncepcje gospodarcze prezentowane przez Adama Krzyżanowskiego, Ferdynanda Zweiga oraz Edwarda Taylora w latach 1935–1939. Omawia rozwiązania ekonomistów, które zdaniem ich autorów powinny zostać wprowadzone celem skutecznej walki z kryzysem gospodarczym oraz jego następstwami w okresie II Rzeczypospolitej.

Polish economic liberals and the government's economic policy in the years 1935–1939. Selected issues

Abstract: The article describes the economic concepts presented by Adam Krzyżanowski, Ferdinand Zweig and Edward Taylor in the years 1935–1939. It presents the solutions proposed by economists which, according to their authors, should be implemented in order to effectively overcome the economic crisis and its consequences in times of the Second Republic.

Wstęp

W okresie międzywojennym najważniejszym i dominującym ośrodkiem rozwoju liberalizmu był Kraków i powstałe w tym mieście „Krakowskie Towarzystwo Ekonomiczne”¹. Było ono jednym z pierwszych stowarzyszeń ekonomistów

¹ Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie działało nieprzerwanie przez 18 lat, od 1921 r. do wybuchu II wojny światowej. Zob. szerzej W. Kwaśnicki, *Historia myśli liberalnej*, Warszawa 2000; A. Lityńska, *Ekonomiści Szkoły Krakowskiej o gospodarczej roli państwa w okresie międzywojennym*,

w niepodległej Polsce. Organizacja powstała 1 marca 1921 roku. Jej założycielami byli wybitni przedstawiciele świata nauki i praktyki gospodarczej², którzy pragnęli aktywnie uczestniczyć w ekonomicznej odbudowie państwa. Liderem środowiska zwanego też „krakowską szkołą ekonomiczną” był jego założyciel, prawnik i ekonomista Adam Krzyżanowski³. Wybitnym ekonomistą, który podążył liberalną drogą, był również Ferdynand Zweig⁴.

Adam Krzyżanowski i Ferdynand Zweig to w okresie międzywojennym czołowi przedstawiciele szkoły krakowskiej, którą tworzyli liberalni⁵ ekonomiści, uczeni i praktycy związani z Uniwersytetem Jagiellońskim i Krakowskim Towarzystwem Ekonomicznym. Łączyła ich obrona zasad wolnej konkurencji, walka z etatyzmem, domaganie się w czasie inflacji markowej stabilizacji budżetu przed wprowadzeniem nowej waluty — złotego oraz konieczności napływu do Polski zagranicznych kapitałów⁶. Wśród założycieli Towarzystwa znaleźli się krakowscy przedstawiciele świata nauki, praktyki gospodarczej, politycy i prawnicy. Pomimo występujących różnic w wizji i postrzeganiu zagadnień polityczno-prawnych ich intencją stało się przede wszystkim utworzenie stowarzyszenia, które pozwoliłoby jego członkom współuczestniczyć w dziele budowania fundamentów gospodarczych niepodległej Polski⁷. Wizja Towarzystwa dotycząca systemu gospodarczego opierała się na liberalnych podstawach, w tym przede wszystkim na zasadzie wolności gospodarczej. Starano się zatem nie tylko przekonać społe-

„Zeszyty Naukowe AE w Krakowie”, nr 465, Kraków 1996; W. Stankiewicz, *Historia myśli ekonomicznej*, Warszawa 2007; W.A. Zbyszewski, *100-lecie urodzin Adama Krzyżanowskiego*, „Kultura”, nr 3 (306), Paryż 1973.

² W skład pierwszych władz Towarzystwa wchodził m.in.: baron Jan Götz-Okocimski, Jan Kanty Fedorowicz (prezydent Miasta Krakowa) oraz prof. Stanisław Estreicher (rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego).

³ Adam Alojzy Krzyżanowski (1873–1963) — ekonomista, teoretyk libertarianizmu, profesor i prorektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, prezes Polskiej Akademii Umiejętności.

⁴ Ferdynand Zweig (1896–1988), ekonomista i socjolog stosunków pracy. W latach 1928–1939 był wykładowcą ekonomii na Uniwersytecie Jagiellońskim. Do najważniejszych jego dzieł należą: *Cztery systemy ekonomii* (1932); *Ekonomia a technika* (1935); *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu* (1938).

⁵ Zob. szerzej F. Zweig, *Liberalizm polskiej myśli ekonomicznej*, Kraków 1937; *idem*, *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu*, Lwów-Warszawa 1938.

⁶ Zob. szerzej A. Lityńska, *Szkoła Krakowska (1921–1939)*, „Zeszyty Naukowe AE”, seria specjalna: Monografie, nr 59, Kraków 1983, s. 5.

⁷ W otwartym liście, wystosowanym przez założycieli Towarzystwa do mieszkańców Krakowa w dniu 15 lutego 1921 r., czytamy, że „rozwiniecie życia gospodarczego w naszym państwie napotyka na trudności, na które natrafia każda praca rozpoczynająca się od podstaw. Aby te trudności pokonać, muszą wszyscy obywatele wedle sił i zdolności współdziałać w rozwiązywaniu nasuwających się codziennie problemów i w budowaniu fundamentów na przyszłość”. Zob. szerzej A. Lityńska, *Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie (1921–1939)*, [w:] *Zarys historii zorganizowanego ruchu ekonomistów w Krakowie*, Kraków 1993, s. 19.

czeństwo do idei liberalizmu gospodarczego, lecz także wpłynąć na politykę gospodarczą obozu rządzącego. Krzyżanowski politykę gospodarczą obozu nazywał antyliberalną, jednak nie widział w niej złej woli rządzących. Towarzystwo Ekonomiczne było z całą pewnością przykładem ruchu społecznego, skupiającego również środowiska naukowe spoza Krakowa.

Polityka gospodarcza obozu rządzącego była z całą pewnością wypadkową dwóch ścierających się z sobą koncepcji polityki gospodarczej, polityki liberalizmu z jednej strony i etatyzmu z drugiej⁸. Przeciwników etatyzmu reprezentowała przede wszystkim szkoła krakowska, kierowana przez Krzyżanowskiego, z krytyką etatyzmu występowali również publicyści endecji⁹.

Myśl ekonomiczna Adama Krzyżanowskiego

Adam Krzyżanowski¹⁰ twierdził, że Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem łączył w sobie tych wszystkich, którzy uważali politykę rządu po przewrocie majowym w zasadzie za trafną — miał on sukcesy w polityce zewnętrznej i wewnętrznej, w rozwiązywaniu zagadnień walutowych, finansowych i gospodarczych¹¹. Wspomniane sukcesy zewnętrzne i wewnętrzne osiągnął obóz rządzący w znacznej mierze dlatego, że sytuacja walutowa, finansowa i gospodarcza doznała oczywistej poprawy — stały pieniądz ułatwiał obozowi rządzącemu utrwalenie i zakorzenienie się w społeczeństwie, a zarazem silny rząd stał się twórcą stałego, czyli dobrego pieniądza — na dobro rządu Marszałka zapisać należało przede wszystkim to, że uporządkował polskie stosunki finansowe¹². Do ogólnych warunków rozwoju ekonomicznego Krzyżanowski zaliczył przede wszystkim rozwiązanie problemu walutowego. Ekonomista miał na myśli poprawę warunków komunikacyjnych, zwiększenie wytwórczości ekonomicznej społeczeństwa, a zatem jego dochodów¹³.

Krzyżanowski przedstawiał również projekty zaciągnięcia pożyczki stabilizacyjnej a zarazem inwestycyjnej — uważał, że niewzruszoną siłą ustawowej stabilizacji złotego mogła dać pożyczka, której wielkość byłaby należycie ustosunkowana do określonego celu¹⁴. Według Krzyżanowskiego rząd, dążąc do uzyskania

⁸ A. Lityńska, *Polska myśl ekonomiczna okresu międzywojennego*, Kraków 2001, s. 19.

⁹ Zob. szerzej R. Rybarski, *Przyszłość gospodarcza Polski*, Warszawa 1933, s. 100.

¹⁰ Zob. szerzej Z. Landau, *Krzyżanowski Adam*, [hasło w:] *Polski słownik bibliograficzny*, t. XV, Warszawa 1970, s. 588–594; J. Rosicka, *Liberalizm — totalitaryzm — chrześcijaństwo. Dylematy moralne Adama Krzyżanowskiego*, „*Ekonomista*” 1999, nr 5–6, s. 697–713; W.A. Zbyszewski, *100-lecie urodzin Adama Krzyżanowskiego*, „*Kultura*” 1973, nr 3/306.

¹¹ A. Krzyżanowski, *Dlaczego kandyduję z listy nr 1, Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem?*, Kraków b.r.w., s. 10.

¹² *Ibidem*, s. 13.

¹³ *Ibidem*, s. 19.

¹⁴ A. Krzyżanowski, *Dwa programy finansowe (jesień 1925 i wiosna 1927)*, Kraków 1927, s. 24.

większej pożyczki stabilizacyjno-inwestycyjnej, był przekonany, że tylko w ten sposób Polska mogła wzmocnić się szybko ekonomicznie, a co za tym idzie — militarnie i mocarstwowo¹⁵. Autor postulował jednak zmianę dotychczasowej polityki przez wprowadzenie trzech punktów prowadzących do naprawy Rzeczypospolitej: większy umiar w wydatkowaniu ze skarbu publicznego; umiar w protekcyjnizmie celnym; dbanie o postęp społeczeństwa¹⁶. Adam Krzyżanowski uważał, że już w 1929 roku stałość waluty była uwarunkowana przede wszystkim przestrzeganiem równowagi budżetowej, co powodowało ugruntowanie i pomyślne ustalenie polskiej waluty w stosunku do zagranicznych¹⁷. Nowoczesne formy kredytu przyczyniły się do udoskonalenia gospodarstwa pieniężnego — emisja banków i rozpowszechnienie obrotu czekowego umożliwiały bankom tworzenie dodatkowej, pieniężnej siły kupna, która istniała w społeczeństwie w formie pieniądza gotówkowego¹⁸. Autor wykazywał, że oszczędność była niezbędnym i istotnym czynnikiem postępowania, tworzenia majątku, kapitału, pieniądza¹⁹. Według Krzyżanowskiego bankructwa banków w Polsce z początkiem 1931 roku dały powód do zakwestionowania celowości akcji podjętej przez rząd jeszcze jesienią roku 1925 w związku z ratowaniem banków — rząd wówczas, pomimo trudnej sytuacji finansowej państwa, utworzył Fundusz Sanacyjny Banków²⁰ — celem stabilizacji waluty było zwiększenie obrotów międzynarodowych, a jej zupełne powodzenie zależało od uregulowania wymiany międzynarodowej odpowiednimi traktatami handlowymi²¹.

Adam Krzyżanowski przedstawił projekt, w którym Bank Polski powinien czasowo zawiesić wymienialność banknotów, tj. wprowadzić elastyczny kurs czeków, tak aby podaż czeków nie tylko pokrywała zapotrzebowanie, ale by dała możliwość zwiększenia zasobów dewizowych Banku Polskiego²². Równocześnie z zawieszeniem wymienialności należało wydać dekret, którego mocą w okresie przejściowym, ustalonym przez Radę Ministrów, tj. w okresie zawieszenia wymienialności banknotów, wszystkie zobowiązania można było zrealizować po kursie parytetowym w złocie, z tym jednak, że wierzyciel miał prawo nie przyjąć zapłaty w złotych po kursie nominalnym²³.

¹⁵ *Ibidem*, s. 40.

¹⁶ A. Krzyżanowski, *Pauperyzacja Polski współczesnej*, Kraków 1926, s. 149.

¹⁷ A. Krzyżanowski, *Polska konjunktura gospodarcza*, Kraków 1929, s. 37.

¹⁸ A. Krzyżanowski, *Teoria i polityka oszczędności*, Warszawa 1931, s. 17.

¹⁹ *Ibidem*, s. 18.

²⁰ Zob. szerzej B. Friediger, *Bankowość prywatna w Polsce w dobie przesilenia*, Kraków 1931.

²¹ A. Krzyżanowski, *Polityka i gospodarstwo. Pisma pomniejszone oraz przemówienia 1920–1931*, Kraków 1931, s. 638.

²² A. Krzyżanowski, *Dolar i złoty. Oraz inne pisma pomniejszone i przemówienia 1931–1935*, Kraków 1936, s. 232–233.

²³ *Ibidem*, s. 234.

Liberalizm ekonomiczny²⁴ był dla Krzyżanowskiego nie tyle doktryną polityczną, ile raczej systemem przekonań i instytucjonalną strukturą, w której instytucje państwa oparte na trójpodziale władz, demokracji proceduralnej i zasadach praworządności, stanowiły oparcie dla wolnej gospodarki — istota państwa liberalnego polegała na możliwie ścisłym rozdzieleniu polityki od gospodarki²⁵. Krzyżanowski dostrzegał także związek pomiędzy powiększającym się dobrobytem a ewolucją sposobów jego wytwarzania: odchodzenie od gospodarowania opartego na nieodtwarzalnych surowcach i zastępowanie go wytwarzaniem dobrobytu przy użyciu wiedzy i techniki, umożliwiającym uniezależnienie się od zasobów naturalnych²⁶. Wzrost dobrobytu²⁷ faworyzował nagromadzenie przez ludzkość wielkiego kapitału wiedzy stanowiącego przeciwwagę „okupatoryjnego, bezwrotnego zużycia w zeszłym stuleciu znacznych ilości tanio dostępnych produktów górnictwa”²⁸. Krzyżanowski był także przekonany o samoregulującej naturze gospodarki rynkowej i dlatego etatyzm czy nawet interwencjonizm traktował jako źródło zaburzeń w systemie ekonomicznym, który samoistnie utrzymywał się w stanie dynamicznej równowagi — autor wskazywał na znaczenie świadomych działań dla powstania państwa liberalnego i wolnej gospodarki, polegających na samoograniczeniu funkcji państwa w warunkach pokoju i stabilnej sytuacji międzynarodowej²⁹.

Krzyżanowski, badając mechanizm funkcjonowania gospodarki, przyjmował dwa założenia — koncepcję *homo oeconomicus* i założenie „wolnego współzawodnictwa” — zapożyczone od Johna Stuarta Milla³⁰. Założenia wolnego współzawodnictwa Krzyżanowski opierał na wolności wyboru zawodu, wolności przesiedlania się, wolnej konkurencji i prywatnej własności — realizację tych założeń w życiu gospodarczym umożliwiały, zdaniem Krzyżanowskiego, postęp gospodarczy i społeczny, a w perspektywie historycznej osiągnięcie bardziej sprawiedliwych stosunków podziału i demokratyzację własności³¹.

W 1936 roku Adam Krzyżanowski przedłożył Komisji do Zbadania Gospodarki Przedsiębiorstw Państwowych w imieniu Towarzystwa Ekonomicznego w Kra-

²⁴ Zob. szerzej L. Caro, *Liberalizm i kapitalizm*, Włocławek 1937, s. 22–75.

²⁵ A. Krzyżanowski, *Chrześcijańska moralność polityczna. Wybór pism*, oprac. M. Kuniński, Kraków 2002, s. XV.

²⁶ *Ibidem*, s. XVIII.

²⁷ Zob. szerzej A. Krzyżanowski, *Źródła i symptomy wzbogacenia się nowoczesnych społeczeństw. Sześć odczytów nadanych z Krakowa na wszystkie rozgłoszenie Polskiego Radia w lutym i w marcu 1938 roku*, Kraków 1938.

²⁸ A. Krzyżanowski, *Moralność współczesna*, Kraków 1935, s. 14–15.

²⁹ A. Krzyżanowski, *Chrześcijańska moralność polityczna...*, s. XIX.

³⁰ A. Lityńska, *Krakowscy twórcy polskiej myśli ekonomicznej. Adam Krzyżanowski — wybitny ekonomista krakowski*, Kraków 1988, s. 88; John Stuart Mill (1806–1873), angielski filozof, politolog i ekonomista.

³¹ *Ibidem*, s. 89.

kowe opracowany przez Ferdynanda Zweiga *Memoriał w sprawie działalności przedsiębiorstw państwowych* — niektóre z postulatów zawartych w memoriale zostały uwzględnione we wnioskach Komisji, m.in. zalecenia dotyczące kontroli i reorganizacji przedsiębiorstw państwowych oraz wstrzymania dotacji z budżetu państwa na pokrycie kosztów ich działalności, nie zaakceptowano natomiast zaleceń dotyczących likwidacji handlu państwowego wewnętrznego i zagranicznego czy likwidacji monopolizacji i etatyzmu³². Obóz rządzący, uwzględniając postulaty Komisji, tworzył nowe przedsiębiorstwa tylko na podstawie uchwał Rady Ministrów, a skomercjalizowane przedsiębiorstwa państwowe obłożył stałą opłatą na rzecz skarbu państwa, w styczniu 1939 roku Rada Ministrów ustaliła wykaz przedsiębiorstw, w których udział państwa miał być zlikwidowany³³. Po wielkim kryzysie gospodarczym Krzyżanowski wypowiadał się dalej przeciwko aktywnej polityce państwa, z jego akceptacją spotkała się jednak polityka ulg podatkowych wprowadzona przez Eugeniusza Kwiatkowskiego³⁴. Swoją krytyczny stosunek do interwencjonizmu gospodarczego uzasadniał tym, że w przyszłości mógł on doprowadzić do zaniku rentowności przedsiębiorstw, a wówczas na państwo spadłby odpowiedzialny ciężar zarządzania przemysłem. Władze państwa, które posunęły się za daleko na drodze interwencjonizmu, musiały przejąć we własny zarząd i prowadzić na własny rachunek warsztaty przemysłowe, żeby uniknąć wzrostu bezrobocia³⁵.

Rok 1935 zapoczątkował dyskusję na temat kierunków polityki gospodarczej obozu rządzącego — w dyskusjach tych brał udział również Krzyżanowski, polemizując ze zwolennikami prowadzenia robót publicznych, rozwijał tezę, że polityka taka zakłócała samoczynne procesy wyrównawcze i utrudniała wyjście z kryzysu, gdyż pociągała za sobą wzrost obciążeń podatkowych i hamowała przyrost kapitału społecznego³⁶. Krzyżanowski nie doceniał również działania efektów mnożnikowych wywołanych inwestycjami państwowymi, o których pisali między innymi Michał Kalecki³⁷, Wacław Fabierkie-

³² A. Lityńska, *Krakowscy twórcy polskiej...*, s. 128. Zob. szerzej *Memoriał w sprawie działalności przedsiębiorstw państwowych*, t. 86, Kraków 1936.

³³ M.M. Drozdowski, *Polityka gospodarcza ostatniego gabinetu II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 1961, nr 1, s. 50–66.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ A. Krzyżanowski, *Finansowanie uprzemysłowienia*, „Przegląd Gospodarczy” 1938, z. 22, s. 808.

³⁶ Zob. szerzej A. Krzyżanowski, *Roboty publiczne*, „Czas” 1935, nr 284.

³⁷ Michał Kalecki (1899–1970), ekonomista, profesor Zakładu Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk i Szkoły Głównej Planowania i Statystyki, członek PAN. Do najważniejszych dzieł autora należą: *Próba teorii koniunktury* (1933); *Teoria cyklu koniunkturalnego* (1935); *Studies of Economic Dynamics* (1944); *Teoria dynamiki gospodarczej* (1958); *Polityczne aspekty pełnego zatrudnienia* (1961); *O podstawowych zasadach planowania wieloletniego* (1963); *Model ekonomiczny a materialistyczne pojmowanie dziejów* (1964). Zob. szerzej M. Leitner, *Michał Kalecki — ekonomista niedoskonały czy geniusz ekonomii?*, Warszawa 2004.

wicz³⁸, Stanisław Grabski³⁹ czy Henryk Tennenbaum⁴⁰, poprzednio zwolennicy liberalizmu gospodarczego⁴¹. Krzyżanowski krytykował emisję pożyczek wewnętrznych, zarówno tzw. Pożyczkę Narodową z 1933 r., jak i Premiową Pożyczkę Inwestycyjną z 1935 r., twierdząc, że obie zostały wykupione głównie przez pracowników najemnych i w ten sposób deficyt budżetowy obciążył osoby pracujące — zdaniem Krzyżanowskiego pożyczki prowadziły jedynie do rozbudowy inwestycji nierentownych i dlatego najlepszym sposobem pokrywania niedoborów budżetowych była emisja bonów skarbowych⁴². Zasadnicza teza Krzyżanowskiego brzmiała zatem: „Zbyteczna pomoc publiczna jest tam, gdzie inicjatywa i praca indywidualna wystarcza do rozwiązania problemu”⁴³. Co prawda trudno było ogólnie określić, kiedy inicjatywa i praca indywidualna wystarczały, ale w każdym z osobna przypadku, przy należytej znajomości stosunków, rozróżnienie to dało się przeprowadzić⁴⁴.

Krzyżanowski bronił również zasad demokracji finansowej, a więc podatków bezpośrednich i progresywnych, obciążając równo bogatszych i biedniejszych. Dlatego uważał, że podatek dochodowy powinien stać się głównym źródłem dochodów państwowych⁴⁵. W rozważaniach na temat kryzysu Krzyżanowski podkreślał wpływ wahań stopy procentowej na sytuację w gospodarce — podobnie jak Gustav Cassel⁴⁶ był zwolennikiem teorii przeinwestowania oraz podkreślał bardzo wyraźnie wpływ czynników pieniężno-kredytowych na przebieg cyklu⁴⁷. Autor ujmował cykl koniunkturalny jako proces, którego rytm zależał od falo-

³⁸ Wacław Fabierkiewicz (1891–1967) pracował m.in. jako starszy radca w Ministerstwie Przemysłu i Handlu (do 1926 r.); naczelnik wydziału w Ministerstwie Skarbu (1927) i GUS (1928).

³⁹ Stanisław Grabski (1871–1949), polityk, ekonomista, poseł na Sejm Ustawodawczy oraz I kadencji w I RP. Zob. szerzej S. Grabski, *Pamiętniki*, t. I i II, Warszawa 1989.

⁴⁰ Henryk Tennenbaum (1881–1946), profesor ekonomii w Szkole Głównej Handlowej, prowadził badania nad strukturą gospodarczą Polski; zob. szerzej H. Tennenbaum, *Struktura gospodarstwa polskiego*, t. I, Warszawa 1932; *idem*, *Struktura gospodarstwa polskiego*, t. II, Warszawa 1935; *idem*, *Finansowanie inwestycji. Rozważana o sposobie finansowania inwestycji robót publicznych i zbrojeń w okresie bezrobocia*, Warszawa 1939.

⁴¹ A. Lityńska, *Krakowscy twórcy polskiej...*, s. 149; zob. szerzej M. Breit, *Problemy rynku pieniężnego i kapitałowego na tle depresji*, Warszawa 1935, s. 12; S. Grabski, *Ku lepszemu Polsce*, Warszawa 1938, s. 199–240; M. Kalecki, *Mechanizm poprawy koniunkturalnej*, Warszawa 1936, s. 7; H. Tennenbaum, *Finansowanie inwestycji...*, s. 138–151.

⁴² A. Krzyżanowski, *Pożyczka wewnętrzna*, „Przegląd Współczesny” XLIV, 1933, s. 326; *idem*, *Polityka kredytowa rządu*, „Czas” 1934, nr 58–59.

⁴³ F. Zweig, *Adam Krzyżanowski*, Kraków 1937, s. 16.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 24.

⁴⁶ Gustav Karl Cassel (1866–1945), szwedzki ekonomista, przedstawiciel szwedzkiej szkoły w ekonomii.

⁴⁷ A. Lityńska, *Dzieje ekonomii akademickiej w Krakowie do czasów drugiej wojny światowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 53. Zob. szerzej A. Lityńska, *Polska szkoła ekonomiczna w ekonomii*, Kraków 1994.

wania rentowności życia gospodarczego, a wahania stopy procentowej stanowiły *spiritus movens* przebiegu wypadków — jego zdaniem nie ruch cen, lecz zmiany w relacji cen do kosztów stanowiły zjawisko rozstrzygające w kształtowaniu się koniunktury, stwierdzając jednocześnie, że koniunktura była pomyślana, póki ceny rosły szybciej niż koszty lub póki spadały w mniejszym stopniu, niż obniżyły się koszty produkcji⁴⁸. Przyczyn kryzysów upatrywał w niedostatecznej podaży oszczędności — niska stopa procentowa, która kształtowała się w okresie kryzysu, skłaniała przedsiębiorców do zwiększania rozmiarów inwestycji — rozwój inwestycji ożywiał koniunkturę, jednak w miarę rozwoju inwestycji wzrastało zapotrzebowanie na kredyt⁴⁹. Okazywało się wówczas, że podaż kapitałów obrotowych była niedostateczna, co z kolei powodowało wzrost stopy procentowej, rosły koszty produkcji, spadały zyski, a przedsiębiorcy, ograniczając rozmiary produkcji, powodowali, że gospodarka wkraczała w stan kryzysu⁵⁰. Liberalizm był dla Krzyżanowskiego ustrojem nie tylko etycznie najwyższym, a gospodarczo najsprawniejszym, ale i najtańszym — nie wierzył on w twórczą moc nakazu, zwłaszcza nakazu administracyjnego, wierzył natomiast w dobroczynne skutki dobrowolnego działania⁵¹. Ekonomista uważał zatem liberalizm za lepszy i doskonalszy od innych form organizacji współżycia społecznego i gospodarczego, ale jednocześnie zdawał sobie sprawę z ogromu przeszkód i trudności w realizacji jego zasad w XX wieku⁵². Krzyżanowski postulował również, by wszystkie banknoty miały pełne pokrycie po części w złocie, a po części weksłami solidnych firm czy też zapasami towarów⁵³. Autor nie był odosobniony w swoich poglądach na temat przyczyny, istoty i skutków inflacji — podobne stanowisko zajmowali Edward Taylor⁵⁴, Tadeusz Brzeski⁵⁵, Ferdynand Zweig⁵⁶.

Były minister skarbu Gabriel Czechowicz⁵⁷, krytykując tezy Krzyżanowskiego, stwierdził, że zalecane przez niego łagodne obniżenie wartości złotego

⁴⁸ A. Krzyżanowski, *Polska koniunktura gospodarcza w świetle teorii przesileń i przewidywań*, [w:] *Polityka i gospodarstwo*, Kraków 1931, s. 521.

⁴⁹ A. Lityńska, *Dzieje ekonomii akademickiej...*, s. 53.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ L. Guzicki, S. Żurawicki, *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej*, Warszawa 1974, s. 69.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, s. 74.

⁵⁴ Edward Taylor (1884–1964) — ekonomista, jeden z twórców tzw. poznańskiej szkoły ekonomicznej. Był przeciwnikiem etatyzmu i zwolennikiem indywidualizmu gospodarczego.

⁵⁵ Tadeusz Brzeski (1884–1958) — ekonomista, profesor i rektor Uniwersytetu Warszawskiego.

⁵⁶ L. Guzicki, S. Żurawicki, *op. cit.*, s. 74–75.

⁵⁷ Gabriel Czechowicz (1876–1938), prawnik i ekonomista. W latach 1926–1929 pełnił funkcję ministra skarbu Rzeczypospolitej Polskiej. Zob. szerzej G. Czechowicz, *Exposé wygłoszone na plenarnym posiedzeniu Sejmu w dn. 12 II 1927*, Warszawa 1927; H. Liebermann, *Dlaczego minister skarbu Czechowicz stanie przed Trybunałem Stanu*, Warszawa 1929; G. Czechowicz, *Nowe drogi gospodarcze*, Katowice 1933.

mogłoby się łatwo przeistoczyć w czyniącą gwałtowne postępy deprecjację, a to w związku z deficytowym budżetem państwa i zbyt skromnymi rezerwami Banku Polskiego⁵⁸. Zalecane przez Krzyżanowskiego i Klarnera lekarstwo — konkludował Czechowicz — „może okazać się czymś gorszym niż sama choroba”⁵⁹.

Koncepcje Ferdynanda Zweiga

Należy podkreślić szczególny wkład wybitnego ekonomisty, socjologa stosunków pracy Ferdynanda Zweiga⁶⁰ do polskiej teorii ekonomicznej, związany z jego pionierskimi rozważaniami na temat znaczenia i roli techniki — wskazywał na powiązania pomiędzy ekonomią a techniką, ujmował postęp techniczny jako czynnik dynamizujący życie gospodarcze⁶¹. Przyczyny wahań cyklu koniunkturalnego Zweig tłumaczył w zbliżony sposób jak Joseph Schumpeter⁶² — traktował kryzys jako cenę postępu technicznego, zmieniającą warunki produkcji i zakłócającą równowagę rynkową⁶³. W teorii pieniądza Zweig wskazywał wiele czynników określających poziom cen w kraju, m.in. stan techniczny gospodarki narodowej, wydajność pracy robotników, system podatkowy i celny, organizację produkcji, handlu i transportu, sytuację na rynku dóbr konsumpcyjnych i dóbr produkcyjnych, poziom cen na rynku międzynarodowym — wyjaśniał powstawanie zjawisk inflacyjnych wzrostem emisji pieniądza, nie odpowiadało mu powiększenie rezerw gotówkowych społeczeństwa i zwiększenie obrotów produkcyjnych⁶⁴.

Warunkiem wstępnym określenia rozwoju gospodarki polskiej była analiza współpracy gospodarczej Polski z dwoma najważniejszymi sąsiadami Rosją i Niemcami — naturalnym rynkiem zbytu dla przemysłu polskiego był rynek rosyjski: „pod względem gospodarczym kooperacja z Rosją byłaby korzystna [...]. Polska mogłaby kroczyć na drodze szybkiego uprzemysłowienia, gdyż otworzyłyby się przed nią olbrzymie obszary rynków wschodnich”⁶⁵. Taka koncepcja jednak zdaniem Zweiga nie mogła być zrealizowana⁶⁶. W tej sytuacji Zweig przedstawił koncepcję utworzenia obszaru współpracy gospodarczej z Czechosłowacją, Rumunią, Jugosławią, Bułgarią i ewentualnie Turcją — za taką myślą

⁵⁸ R. Gradowski, *Polska 1918–1939. Niektóre zagadnienia kapitalizmu monopolistycznego*, Łódź 1959, s. 214.

⁵⁹ G. Czechowicz, *Nowe drogi...*, s. 63–65.

⁶⁰ W latach 1928–1939 był wykładowcą ekonomii na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz aktywnym członkiem Krakowskiego Towarzystwa Ekonomicznego. Współpracował m.in. z „Czasem”, „Czasopismem Prawniczym i Ekonomicznym”.

⁶¹ A. Lityńska, *Dzieje ekonomii akademickiej...*, s. 57.

⁶² Joseph Alois Schumpeter (1883–1950), austriacki ekonomista. Założyciel Towarzystwa Ekonometrycznego w 1933.

⁶³ A. Lityńska, *Dzieje ekonomii akademickiej...*, s. 57.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ F. Zweig, *O programie gospodarczym Polski*, Warszawa 1926, s. 7–8.

⁶⁶ M. Czerwiński, *Poglądy społeczno-ekonomiczne Ferdynanda Zweiga*, Katowice 1996, s. 68.

przemawiały, zdaniem autora, zbliżone struktury gospodarcze tych krajów. Nie była to jednak koncepcja pod względem gospodarczym najtrafniejsza, ale wydaje się, że realna. Bez wątpienia rolnictwo polskie rozwinęłoby się najlepiej w kooperacji z Niemcami, a przemysł Polski w kooperacji z Rosją⁶⁷ — konkludował Zweig. W latach późniejszych Zweig poszerzył swoją koncepcję o kraje nadbałtyckie, nadal odrzucając ściślejszą współpracę z Niemcami i Rosją, opowiedział się za opcją bałtycko-czarnomorską⁶⁸.

Polityka deflacyjna obozu rządzącego spotykała się z coraz większą krytyką nie tylko ekonomistów krakowskich, ale również Leopolda Caro⁶⁹, Edwarda Lipińskiego⁷⁰, Czesława Bobrowskiego⁷¹. Deflację, dewaluację i inflację Zweig traktował jako trzy różne operacje finansowe, których wspólnym celem było przywrócenie równowagi finansowej w gospodarce, a ściśle mówiąc, pokrycie powstałych deficytów⁷². Powszechność kryzysu gospodarczego skłaniała Zweiga do wniosku, że program walki obozu rządzącego z kryzysem powinien odbywać się na płaszczyźnie gospodarki światowej, co uznawał jednak za nierealne w dobie upadku liberalizmu, a rozkwitu socjalizmu i nacjonalizmu⁷³. Pozostały zatem dwa wyjścia — oderwanie się gospodarki danego kraju od kryzysu światowego bądź dostosowanie się do niego. Pierwszy wariant oznaczał stworzenie sztucznej koniunktury wewnętrznej przez jej finansowanie odpowiednią polityką pieniężno-kredytową, co z reguły wymykało się spod kontroli i prowadziło do otwartej inflacji; drugi zaś dążył do tworzenia programów przystosowujących do kryzysu światowego⁷⁴. Polityka obozu rządzącego zdaniem Zweiga była konsekwentna, gdyż Polska pozostawała w kręgu tzw. złotego bloku państw⁷⁵ — czyli państw

⁶⁷ F. Zweig, *O programie gospodarczym...*, s. 8.

⁶⁸ F. Zweig, *Bałtyk–Morze Czarne. Polska wraca na swe odwieczne szlaki handlowe*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1929, nr 238.

⁶⁹ Leopold Caro (1864–1939) — ekonomista i prawnik. Profesor Politechniki Lwowskiej. Zwolennik tzw. solidaryzmu katolickiego. Do jego najważniejszych prac możemy zaliczyć m.in. *Sądownictwo w sprawach agrarnych*, Kraków 1908; *Etyka w życiu publicznym*, Kraków 1914; *Równomierność świadczeń w ustawodawstwie*, Warszawa 1920; *Ku nowej Polsce*, Lwów 1923; *Zasady nauki ekonomii społecznej*, Lwów 1926; *Solidaryzm, jego zasady, dzieje i zastosowania*, Lwów 1931; *Współczesne prądy gospodarcze a spółdzielczość*, Lwów 1932; *Solidaryzm i kapitalizm*, Włocławek 1937.

⁷⁰ Edward Lipiński (1888–1986) — ekonomista i działacz społeczny. Do jego najważniejszych prac należą m.in. *Studia nad historią polskiej myśli ekonomicznej*, Warszawa 1956; *Teoria ekonomii i aktualne zagadnienia gospodarcze*, Warszawa 1961; *Historia powszechnej myśli ekonomicznej do roku 1870*, Warszawa 1968.

⁷¹ Czesław Bobrowski (1904–1996) — ekonomista, prawnik i politolog. W latach 30. założył i został redaktorem naczelnym czasopisma „Gospodarka Narodowa”. Zob. szerzej M. Czerwiński, *Poglądy społeczno-ekonomiczne...*, s. 83.

⁷² F. Zweig, *Deflacja — dewaluacja — inflacja*, „Ekonomista” II, 1934, s. 29 i n.

⁷³ M. Czerwiński, *Poglądy społeczno-ekonomiczne...*, s. 84.

⁷⁴ F. Zweig, *O programach walki z kryzysem*, Kraków 1933, s. 25–31.

⁷⁵ Do kręgu tego należały: Polska, Francja, Szwajcaria, Belgia i Holandia.

utrzymujących złotą walutę. Blok ten przetrwał do 1936 roku, gdyż jesienią tego roku Francja, Holandia i Szwajcaria dokonały dewaluacji swojej waluty, rząd polski zaś nie zdecydował się na ten krok, wprowadził natomiast reglamentację dewizową⁷⁶. Przemiany walutowe na świecie — odstąpienie od gold standardu, powszechna dewaluacja, która nastąpiła w połowie lat 30. — miały zdaniem Zweiga znamiona rewolucji walutowej, której cechą była nie tylko dewaluacja w skali światowej, ale też głębokie przeobrażenia w polityce pieniężnej; nastąpiło zwiększenie wpływu państwa na działalność i funkcję emisyjną banku emisyjnego, tracącego swoją dotychczasową niezależność, a stabilizowanie waluty odnoszono już nie do złota, lecz do dewiz i ich sił kupna⁷⁷. Zweig uważał jednak, że wszystkie programy oderwania się od kryzysu światowego dotychczas w praktyce zawiodły, albowiem ryzyko zupełnego zniszczenia waluty i kredytu wydawało się zbyt wielkie⁷⁸.

W memoriale w sprawie działalności przedsiębiorstw państwowych ekonomista zwrócił uwagę na zagadnienie etatyzmu jako pierwszoplanowe zagadnienie gospodarcze i skarbowe⁷⁹. Program walki z etatyzmem, według Zweiga, przewidywał zahamowanie etatyzmu na przyszłość przez stworzenie zapór dla jego dalszego rozwoju; zrównanie szans przedsiębiorstw prywatnych z państwowymi; podniesienie wydajności i rentowności przedsiębiorstw państwowych, ich reorganizacja i usprawnienie przede wszystkim przez przyjęcie zasady, że przedsiębiorstwa państwowe powinny swoją działalność ograniczyć do zadań, dla których zostały powołane, do terenu, który został im ustawowo określony⁸⁰.

Ferdynand Zweig był również redaktorem „Kuriera Gospodarczego i Finansowego” i współpracownikiem „Czasu”, reprezentując swoisty polski „neoliberalizm” — w swoich koncepcjach, w porównaniu z dogmatycznie głoszonymi przez Krzyżanowskiego hasłami antyetatyzmu, Zweig reprezentował stanowisko mniej ortodoksyjne. Wolną grę sił rynkowych ujmował nie doktrynalnie, lecz w konkretnym uwarunkowaniu; wysuwał nadto postulaty równych szans startu dla wszystkich, upowszechnienia własności, likwidacji dominacji monopolu oraz parcelacji wielkiej własności obszarniczej, przy czym ludził się, że te właśnie zadania mogłoby wypełnić ówczesne państwo⁸¹. Zweig twierdził, że „neoliberalizm był programem demokracji własności. Był to program skierowany przeciw koncentracji własności, przeciw skupiskom kapitału, przeciw monopolom, kartelom i trustom, przeciw polityce koncesji i przewagi, które psują strukturę rozdziału dochodów”⁸².

⁷⁶ M. Czerwiński, *Poglądy społeczno-ekonomiczne...*, s. 84–85.

⁷⁷ F. Zweig, *Istota rewolucji walutowej w świecie*, „Polityka Gospodarcza” 1936, nr 25, s. 5–7.

⁷⁸ F. Zweig, *O programach walki...*, s. 32.

⁷⁹ *Memoriał w sprawie działalności...*, s. 7–10.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 10–30.

⁸¹ L. Guzicki, S. Żurawicki, *op. cit.*, s. 77.

⁸² F. Zweig, *Zmierzch czy odrodzenie...*, s. 40–41.

Ferdynand Zweig w związku z poważną rolą państwowych instytucji finansowych stwierdzał, że

ogromny wzrost bankowości państwowej był jednym z ważnych współczynników rozrostu ogólnego etatyzmu. Wielkie banki państwowe, nadmiernie rozwinięte, przekształciły strukturę naszego kredytu i rynku pieniężnego i to nie tylko strukturę wkładów, ale i strukturę lokat. Nadmierne środki kapitałowe zostały tą drogą wydobyte z gospodarstwa prywatnego, i użyte na alienowanie gospodarstwa publicznego w różnych formach, także i etatyzmu⁸³.

Warto zaznaczyć, że koncepcje zbliżone do poglądów Zweiga głosił również Henryk Tennenbaum, różnił się on jednak w ocenie roli monopolu — podczas gdy Zweig dopatrywał się w monopolach czynnika dezorganizującego życie gospodarcze Polski, Tennenbaum skłonny był uznać, że koncerny wprowadzają do gospodarki pewne elementy racjonalizacji i planowości, autor w monopolach dopatrywał się formy przejściowej, która musiała w swej konsekwencji bądź doprowadzić do socjalizmu, bądź wywołać reakcję w postaci nawrotu do bardziej elastycznych form gospodarowania, ale już na nowym wyższym poziomie organizacji gospodarki — Tennenbaum sam opowiadał się za drugim rozwiązaniem⁸⁴. Henryk Tennenbaum w następujący również sposób scharakteryzował instytucję Funduszy Obrotowych Skarbu Państwa: „Państwo ma dochody i wydatki. W pewnych okresach wpływy są większe niż wydatki, w innych bywa na odwrót: państwo ściąga pewne podatki na rzecz samorządów i z tego powodu państwo ma należności u samorządów”⁸⁵. Możemy powiedzieć, że polityka interwencyjna, podyktowana zamiarem sanacji będących w trudnościach przedsiębiorstw, była w gruncie rzeczy „nieśmiałą i lękliwą polityką nakręcania koniunktury”, tak samo jak pokrywanie deficytu budżetowego w trybie zaciągania pożyczek było w gruncie rzeczy polityką nakręcania koniunktury⁸⁶.

Reforma pieniężna według Edwarda Taylora

Jeden z twórców tzw. poznańskiej szkoły ekonomicznej, przeciwnik etatyzmu i zwolennik indywidualizmu gospodarczego, przedstawiciel neoklasycznej szkoły w ekonomii Edward Taylor⁸⁷ stwierdził, że sprawy społeczne w znacznie większym stopniu niż kiedykolwiek wpływały na losy narodów i warunki życia jednostek.

⁸³ *Memorjał w sprawie działalności...*, s. 21.

⁸⁴ L. Guzicki, S. Żurawicki, *op. cit.*, s. 79.

⁸⁵ H. Tennenbaum, *Struktura gospodarstwa polskiego...*, t. II, s. 45.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 686.

⁸⁷ E. Taylor, *Wspomnienia ekonomisty*, oprac. Z. Knakiewicz, Poznań 2008; J. Wierzbicki, *Edward Taylor — życie i twórczość*, [w:] *Edward Taylor 1884–1964. Wartości niedoceniane a nieprzemijające*, red. W. Wilczyński, Warszawa-Poznań 1988, s. 9–18; M. Szymańska, *Bibliografia prac Edwarda Taylora*, „Poznańskie Roczniki Ekonomiczne” XVIII, 1964–1965, s. 340–355.

Taylor⁸⁸ uważał, że pomimo iż system skarbowy II Rzeczypospolitej osiągnął już swój główny cel, to trwale zrównoważenie dochodów państwa z jego wydatkami przedstawiało wiele ujemnych czynników — przede wszystkim dużo jeszcze zastrzeżeń nasuwała gospodarka przedsiębiorstw państwowych, które znacznie już przyspieszyły w swej sprawności i dochodowości, jednakże wciąż jeszcze było to zdecydowanie za mało. Konstrukcja i rozkład podatków bezpośrednich podlegały bardzo poważnym zarzutom — przestarzały, niejednolity i niesprawiedliwy podatek gruntowy — oparty na cechach zewnętrznych, niewspółmiernych nie tylko z dochodem, lecz także z przychodem, podatek patentowy przemysłowy, hamujący rozwój przemysłu i handlu, to zdaniem Taylora główne wady konstrukcyjne polskiej gospodarki, których wyeliminowaniem powinien zająć się obóz rządzący⁸⁹.

Według Edwarda Taylora pojęciem kapitału można było obejmować tylko rzeczy uważane w danej chwili za środki produkcji — jak podkreślał — kapitał decydował o rozmiarach produkcji⁹⁰. Szczególną wagę przypisywał Taylor sprawie szybkości obiegu pieniężnego — uważał on tę wielkość za niezmiernie ważną, podkreślając, że w zakresie teorii pieniądza miała ona podobny wpływ gospodarczy jak cena dla pojęcia wartości podmiotowej i właśnie od rozwoju tej szybkości zależała forma przebiegu procesu inflacyjnego i towarzyszące mu charakterystyczne cechy inflacji⁹¹. Zgodnie z nominalistycznymi koncepcjami pojmowania przez Taylora pieniądza stwierdzał, że pokrycie emisji banknotów zarówno złotem, jak i dewizami, o ile nie było pełnym pokryciem, nie nadawało samo przez się wartości banknotom, lecz spełniało tylko zadania ograniczenia ilości krążących w obiegu środków płatniczych, przez co odpowiednie ustosunkowanie do obrotu towarowego nadawało im dopiero wartość⁹². Według Taylora zasadniczymi znamionami inflacji były: więcej niż proporcjonalny w stosunku do wzrostu ilości pieniądza wzrost ogólnego poziomu cen, kursów i kosztów utrzymania; rozczepienie się wartości wewnętrznych i zewnętrznych pieniądza, uzewnętrzniające się w drożeniu złota ponad światowy poziom; rozczepienie się cen hurtowych i detalicznych, uzewnętrzniające się w tym, że wskaźnik zmian poziomu cen detalicznych jest niższy niż wskaźnik zmian cen hurtowych⁹³.

⁸⁸ Zob. szerzej E. Taylor, *Gospodarcze obowiązki stanu*, Poznań 1939.

⁸⁹ E. Taylor, *Polityka skarbowa i system podatkowy Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1929, s. 363. Zob. *idem*, *Wolność gospodarcza. Odczyt wygłoszony na inauguracji roku akad. 1934/35 Uniwersytetu Poznańskiego w dniu 14 października 1934 roku*, Poznań 1934.

⁹⁰ E. Taylor, *Druga inflacja polska*, Poznań-Warszawa 1926, s. 44.

⁹¹ E. Taylor, *Inflacja polska*, Poznań 1926, s. 387. Zob. szerzej E. Taylor, *Wstęp do ekonomiki*, Gdynia 1947, s. 301–302.

⁹² E. Taylor, *Druga inflacja...*, s. 53.

⁹³ Z. Knakiewicz, *Pieniądz w dorobku Edwarda Taylora*, [w:] *Edward Taylor 1884–1964...*, s. 66.

Taylor poddał krytycznej analizie wiele projektów reformy pieniężnej i finansów państwa, występując przeciwko koncepcjom paralelizmu walutowego, przeciw programowi stopniowej reformy, jak również przeciwko oddzieleniu w czasie reformy pieniężnej i naprawy finansów państwa — uzasadniając swoje stanowisko, uczony stwierdzał, że paralelizm utrudniał reformę, gdyż oznaczał zgodę na dalsze trwanie inflacji jako na zło konieczne; program stopniowej reformy, ewolucyjny, był z istoty rzeczy niezmiernie trudny lub niemal niewykonalny przy dość zaawansowanej stopie inflacji⁹⁴. Ekonomista krytycznie oceniał również politykę administracyjną ustalania stopy procentowej w latach 30. przez Bank Polski — podkreślał, że ustalając stopę procentową pobieraną od kredytów, nie brano pod uwagę ani podaży, ani też popytu na kapitały pieniężne⁹⁵. Przyczyniało się to z całą pewnością zdaniem autora do anarchii rynków kapitałów pieniężnych i nie stwarzało zachęty do lokowania wolnych środków w bankach, następstwem bowiem niskiego oprocentowania kredytów było niskie oprocentowanie wkładów, co doprowadzało do pogłębiania się braku wolnych kapitałów pieniężnych⁹⁶.

Zakończenie

Należy podkreślić, że zarówno Adam Krzyżanowski, jak i Ferdynand Zweig i Edward Taylor nie należeli do obozu rządzącego, nie identyfikowali się z nim również politycznie, jednak ich koncepcje i postulaty nie pozostały „niezauważone” przez ministra Eugeniusza Kwiatkowskiego, który w tym okresie odpowiadał za polską gospodarkę. Polityka gospodarcza po śmierci Józefa Piłsudskiego nie była jednak prowadzona w sposób jednolity, co w dużym stopniu spowodowało brak możliwości wniesienia zmian, w tym również tych postulowanych przez liberałów. Polska gospodarka z jednej strony dążyła do równoważenia wydatków i dochodów oraz wzmocnienia swojej pozycji po okresie wielkiego kryzysu — taką politykę prowadził Eugeniusz Kwiatkowski, z drugiej jednak strony środowisko wojskowe obozu rządzącego stało na stanowisku, że polska gospodarka powinna być w większym stopniu zorientowana na gospodarkę wojskową i przemysł ciężki. Również na tym polu nie wypracowano wspólnych rozwiązań. Dochodziło natomiast do wielu sporów między środowiskiem zamkowym, którego przedstawicielem był Kwiatkowski, a środowiskiem wojskowym.

Bibliografia

Breit M., *Problemy rynku pieniężnego i kapitalowego na tle depresji*, Warszawa 1935.
Caro L., *Liberalizm i kapitalizm*, Włocławek 1937.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 74–75.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 80.

⁹⁶ E. Taylor, *Uwagi o polskiej polityce pieniężno-kredytowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” I, 1932, s. 67–87.

- Czechowicz G., *Exposé wygłoszone na plenarnym posiedzeniu Sejmu w dn. 12 II 1927*, Warszawa 1927.
- Czechowicz G., *Nowe drogi gospodarcze*, Katowice 1933.
- Czerwiński M., *Poglądy społeczno-ekonomiczne Ferdynanda Zweiga*, Katowice 1996.
- Drozdowski M.M., *Polityka gospodarcza ostatniego gabinetu II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 1961, nr 1.
- Friediger B., *Bankowość prywatna w Polsce w dobie przesilenia*, Kraków 1931.
- Grabski S., *Ku lepszemu Polsce*, Warszawa 1938.
- Grabski S., *Pamiętniki*, t. I i II, Warszawa 1989.
- Gradowski R., *Polska 1918–1939. Niektóre zagadnienia kapitalizmu monopolistycznego*, Łódź 1959.
- Guzicki L., Żurawicki S., *Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej*, Warszawa 1974.
- Kalecki M., *Mechanizm poprawy koniunkturalnej*, Warszawa 1936.
- Knakiewicz Z., *Pieniądz w dorobku Edwarda Taylora*, [w:] *Edward Taylor 1884–1964. Wartości niedoceniane a nieprzemijające*, red. W. Wilczyński, Warszawa-Poznań 1988.
- Krzyżanowski A., *Chrześcijańska moralność polityczna. Wybór pism*, oprac. M. Kuniński, Kraków 2002.
- Krzyżanowski A., *Dlaczego kandyduję z listy nr 1, Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem?*, Kraków b.r.w.
- Krzyżanowski A., *Dolar i złoty. Oraz inne pisma pomniejszone i przemówienia 1931–1935*, Kraków 1936.
- Krzyżanowski A., *Dwa programy finansowe (jesień 1925 i wiosna 1927)*, Kraków 1927.
- Krzyżanowski A., *Finansowanie uprzemysłowienia*, „Przegląd Gospodarczy” 1938, z. 22.
- Krzyżanowski A., *Moralność współczesna*, Kraków 1935.
- Krzyżanowski A., *Pauperyzacja Polski współczesnej*, Kraków 1926.
- Krzyżanowski A., *Polityka i gospodarstwo. Pisma pomniejszone oraz przemówienia 1920–1931*, Kraków 1931.
- Krzyżanowski A., *Polityka kredytowa rządu*, „Czas” 1934.
- Krzyżanowski A., *Polska koniunktura gospodarcza w świetle teorii przesilenia i przewidywań*, [w:] *Polityka i gospodarstwo, Pisma pomniejszone oraz przemówienia 1920–1931*, Kraków 1931.
- Krzyżanowski A., *Polska koniunktura gospodarcza*, Kraków 1929.
- Krzyżanowski A., *Pożyczka wewnętrzna*, „Przegląd Współczesny” 1933.
- Krzyżanowski A., *Roboty publiczne*, „Czas” 1935, nr 284.
- Krzyżanowski A., *Teoria i polityka oszczędności*, Warszawa 1931.
- Krzyżanowski A., *Źródła i symptomy wzbogacenia się nowoczesnych społeczeństw. Sześć odczytów nadanych z Krakowa na wszystkie rozgłoszenie Polskiego Radia w lutym i w marcu 1938 roku*, Kraków 1938.
- Kwaśnicki W., *Historia myśli liberalnej*, Warszawa 2000.
- Landau Z., *Krzyżanowski Adam*, [hasło w:] *Polski słownik bibliograficzny*, t. XV, Warszawa 1970.
- Leitner M., *Michał Kalecki — ekonomista niedoskonały czy geniusz ekonomii?*, Warszawa 2004.
- Liebermann H., *Dlaczego minister skarbu Czechowicz stanął przed Trybunałem Stanu*, Warszawa 1929.
- Lityńska A., *Dzieje ekonomii akademickiej w Krakowie do czasów drugiej wojny światowej*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992.
- Lityńska A., *Ekonomiści Szkoły Krakowskiej o gospodarczej roli państwa w okresie międzywojennym*, „Zeszyty Naukowe AE w Krakowie”, nr 465, Kraków 1996.
- Lityńska A., *Krakowscy twórcy polskiej myśli ekonomicznej. Adam Krzyżanowski — wybitny ekonomista krakowski*, Kraków 1988.
- Lityńska A., *Polska myśl ekonomiczna okresu międzywojennego*, Kraków 2001.

- Lityńska A., *Polska szkoła ekonomiczna w ekonomii*, Kraków 1994.
- Lityńska A., *Szkoła Krakowska (1921–1939)*, „Zeszyty Naukowe AE”, seria specjalna: Monografie, nr 59, Kraków 1983.
- Lityńska A., *Towarzystwo Ekonomiczne w Krakowie (1921–1939)*, [w:] *Zarys historii zorganizowanego ruchu ekonomistów w Krakowie*, Kraków 1993.
- Memorjał w sprawie działalności przedsiębiorstw państwowych*, t. 86, Kraków 1936.
- Rosicka J., *Liberalizm — totalitaryzm — chrześcijaństwo. Dylematy moralne Adama Krzyżanowskiego*, „Ekonomista” 1999, nr 5–6.
- Rybarski R., *Przyszłość gospodarcza Polski*, Warszawa 1933.
- Stankiewicz W., *Historia myśli ekonomicznej*, Warszawa 2007.
- Szymańska M., *Bibliografia prac Edwarda Taylora*, „Poznańskie Roczniki Ekonomiczne” XVIII, 1964–1965.
- Taylor E., *Druga inflacja polska*, Poznań-Warszawa 1926.
- Taylor E., *Gospodarcze obowiązki stanu*, Poznań 1939.
- Taylor E., *Inflacja polska*, Poznań 1926.
- Taylor E., *Polityka skarbową i system podatkowy Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań 1929.
- Taylor E., *Uwagi o polskiej polityce pieniężno-kredytowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” I, 1932.
- Taylor E., *Wolność gospodarcza. Odczyt wygłoszony na inauguracji roku akad. 1934/35 Uniwersytetu Poznańskiego w dniu 14 października 1934 roku*, Poznań 1934.
- Taylor E., *Wspomnienia ekonomisty*, oprac. Z. Knakiewicz, Poznań 2008.
- Taylor E., *Wstęp do ekonomiki*, Gdynia 1947.
- Tennenbaum H., *Finansowanie inwestycji. Rozważana o sposobie finansowania inwestycji robót publicznych i zbrojeń w okresie bezrobocia*, Warszawa 1939.
- Tennenbaum H., *Struktura gospodarstwa polskiego*, t. I, Warszawa 1932.
- Tennenbaum H., *Struktura gospodarstwa polskiego*, t. II, Warszawa 1935.
- Wierzbicki J., *Edward Taylor — życie i twórczość*, [w:] *Edward Taylor 1884–1964. Wartości niedoceniane a nieprzemijające*, red. W. Wilczyński, Warszawa-Poznań 1988.
- Zbyszewski W.A., *100-lecie urodzin Adama Krzyżanowskiego*, „Kultura”, nr 3 (306), Paryż 1973.
- Zweig F., *Adam Krzyżanowski*, Kraków 1937.
- Zweig F., *Bałtyk — Morze Czarne. Polska wraca na swe odwieczne szlaki handlowe*, „Ilustrowany Kurier Codzienny” 1929, nr 238.
- Zweig F., *Deflacja — dewaluacja — inflacja*, „Ekonomista” II, 1934.
- Zweig F., *Istota rewolucji walutowej w świecie*, „Polityka Gospodarcza” 1936, nr 25.
- Zweig F., *Liberalizm polskiej myśli ekonomicznej*, Kraków 1937.
- Zweig F., *O programach walki z kryzysem*, Kraków 1933.
- Zweig F., *O programie gospodarczym Polski*, Warszawa 1926.
- Zweig F., *Zmierzch czy odrodzenie liberalizmu*, Lwów-Warszawa 1938.

Polish economic liberals and the government's economic policy in the years 1935–1939. Selected issues

Summary

It is worth emphasizing that neither Adam Krzyżanowski nor Ferdynand Zweig or Edward Taylor belonged to the ruling camp, nor did they identify with it politically. Their ideas and proposals, however, did not go “unnoticed” by Minister Eugeniusz Kwiatkowski who was at that time responsible for the Polish economy. Economic policy after Józef Piłsudski's death was not conducted in

a uniform manner, which largely resulted in inability to make changes, including those requested by the liberals. On the one hand Polish economy sought to balance its expenditure and revenue and strengthen its position after a period of great crisis — a policy led by Eugeniusz Kwiatkowski, on the other — the opinion of the military circles was that the Polish economy should be more focused on military and heavy industry. In this issue, however, there was also a lack of common solutions and a number of disputes occurred between the castle group, whose representative was Kwiatkowski, and military circles.